

В. І. БІБІКОВА

КІСТЯНЕ ЗНАРЯДДЯ З КИРИЛІВСЬКОЇ ПАЛЕОЛІТИЧНОЇ СТОЯНКИ

(Розкопки В. В. Хвойки)

З добутих розкопками В. В. Хвойки на Кирилівській палеолітичній стоянці матеріалів особливої відомості набули орнаментовані бивні мамонта. Один з них — з загадковим криволінійним орнаментом — увійшов до багатьох посібників з археології. Крім нього постійну увагу дослідників привертала два фрагменти бивнів з візерунком у вигляді коротких поперечних насічок, обмежених з одного чи двох боків лініями. Описано також один майже цілий бивень з поздовжнім глибоким жолобом¹.

Крім цих чотирьох, у нижньому шарі Кирилівської стоянки, за словами В. В. Хвойки, було знайдено «кілька оброблених бивнів і кісток ніг (мамонта.— В. Б.), одні з яких були на одному кінці відбиті навскіс, а потім зглажені, а інші мали вигляд плоских лопаткоподібних знарядь. Поверхня деяких з них мала сліди зарубок, заглиблень та інших пошкоджень»².

Ця характеристика не дає достатнього уявлення про розглядувані знаряддя. Тому цікаво навести одне з них, котре побіжно згадує В. В. Хвойка серед кісток зі слідами обробки.

Знаряддя виявилось серед остеологічного матеріалу, переданого з Київського університету до фондів остеологічного відділу Інституту зоології АН УРСР. Воно виготовлене з вершинної частини не дуже великого бивня мамонта, котра має незначний вигин по досить пологій кривій. На знарядді збереглася стара етикетка університету св. Володимира з № 3851. В. В. Хвойка не подає опису цього бивня, а видана ним фотографія дуже дрібна і нечітка, щоб по ній можна було скласти якесь уявлення про виріб³. У свій час бивень для закріплення був залитий темним шелаком, під шаром якого було важко розглянути його поверхню і характер кінцевих зламів. Лише після розчистки виявилось, що фрагмент є знаряддям, виготовленим з правого бивня мамонта. Краще зберігся тонкий кінець фрагмента, що являє собою добре вироблений робочий кінець знаряддя. Товщий, базальний кінець виробу пошкоджений. Збереглася значна частина зовнішньої поверхні бивня.

¹ В. В. Хвойко, Каменный век Среднего Поднепровья, Труды XI АС, т. I, М., 1899; його ж, Киево-Кирилловская стоянка и культура эпохи мадлен, АЛЮР, № 1, К., 1903; Н. Беляшевский, Бивни мамонта с нарезками из стоянки на Кирилловской улице в Киеве, АЛЮР, № 2, К., 1900; Ф. К. Волков, Искусство мадленской эпохи на Украине, АЛЮР, № 1.

² В. В. Хвойко, Каменный век Среднего Поднепровья, стор. 745.

³ Там же, стор. 746, рис. 58.

Довжина виробу по прямій близько 240 мм; товщина на базальному кінці 71×67 мм, на вершинному — 64×58 мм.

Для зручності при опису знаряддя назвем окремі його частини так: поверхню вздовж великого вигину — верхня частина або спинка; поверхню по малому вигину — нижній бік або черевце; робочий кінець, що зберігся,— головна частина. Орієнтувавши знаряддя в такий спосіб, можна позначити його бокові сторони — ліву, більш плоску і праву, більш опуклу (рис. 1).

Рис. 1. Кістяне знаряддя з Кирилівської стоянки.

Найбільший інтерес становить головна частина знаряддя, яка повністю збереглася. На ній видно добре виявлений поперечний зріз бивня. В центрі зрізу у вигляді грушовидно-видовженого овала проступає навскіс перерізаний центральний конус бивня. Навколо нього помітно концентрично розташовані овали п'яти розшарованих пластин і внутрішню структуру бивня у вигляді дрібної сітки. Поверхня зрізу не плоска, а ввігнута (якщо дивитися з боку) на 10 мм. Місце пересічення зрізу з нижнім (ввігнутим) боком бивня утворює досить тонкий сплошений робочий край знаряддя.

Верхня частина зрізу нерівна, місцями з різко виступаючими кутами, що являють собою слід перерубування бивня. Це зближує його з деякими обробленими кістками з Авдіївської стоянки⁴. Приблизно від середини зрізу починає проступати його заповірованість, яка стає все виразнішою в напрямку до видовженого та сплющеного робочого кінця. Найбільш заповірованою є нижня грань. Це дає підставу вважати саме її робочим краєм. На ввігнутому боці виробу від робочого його краю йде давній поздовжній злам завдовжки близько 40 мм. Поверхня цього зламу теж досить сильно заповірована, що вказує на використання знаряддя й після його пошкодження. Збережена частина робочого краю дозволяє вважати, що він був прямим і мав ширину до 30 мм.

Базальний кінець знаряддя сильно пошкоджений. Серединний конус на цьому місці викришився, а розшаровані пластинки дуже крихкі. Лише з одного боку, де трохи краще збереглися зовнішні шари бивня, можна бачити частину давнього зрізу з косим напрямком. Він утворює з поздовжньою віссю бивня кут, близький до кута на вершинному кінці. Напрямок обох зрізів дуже подібний. Якщо продовжити зріз на базальному кінці до пересічення з зовнішньою, опуклою стороною виробу, то його форма буде подібна до форми зрізу на вершинному кінці. Так можна реконструювати знаряддя з двома протилежно розміщеними робочими краями.

На збереженій зовнішній поверхні виробу є численні нарізки, насічки, ямки, сліди від ударів. Їх можна розподілити по типу і місцеположенню на виробі на кілька груп:

⁴ М. Д. Гвоздовер, Обработка кости и костяные изделия Авдеевской стоянки, МИА, № 39, М.—Л., 1953, стор. 196, рис. 26.

1. Тонкі насічки-нарізи, що нагадують ракляж і нанесені перпендикулярно до поздовжньої осі бивня. Розміщуються вони на опуклому боці виробу переважно біля його робочого краю.

2. Дві групи ямок, розташовані в місці переходу опуклого боку виробу в плоский. Це сліди від упору кутового чи бокового різця. Одна група таких дрібних ямок трикутної форми знаходиться поблизу вершинного, робочого краю, друга розміщена на тій же площині, але біля базального кінця. Згрупування цих ямок в двох пунктах по сім—десять в кожному свідчить про якісь повторювані, зосереджені виробничі дії різцем чи кутом крем'яної пластинки.

3. Вм'ятини від ударів досить великого тупого знаряддя, розташовані на ввігнутому боці виробу. Вони нагадують вм'ятини на мустерських і пізньопалеолітичних коваделках.

4. Окремі тонкі насічки-нарізи, орієнтовані в різних напрямках, котрі розкидані по всій поверхні виробу, іноді пересікають одна одну.

Всі перелічені заглибини на фрагменті бивня не становлять будь-якої композиційної цілості. Їх не можна також розглядати і як елементи якогось орнаменту. Напевно, вони є виключно результатом користування бивнем як твердою підкладкою при різних видах роботи.

Вся збережена зовнішня поверхня бивня має сліди сильної залощеності, яка лишилась, мабуть, від тривалого перебування знаряддя в руках людини. Виходячи зі згладженості країв царапін і стертості деяких з них, можна говорити про те, що бивень спочатку використовувався як підставка при ручній роботі, а потім частина його була застосована для виготовлення спеціального знаряддя.

Важко припустити, щоб знаряддя з такого м'якого і в'язкого матеріалу, як бивень, могло служити для обробки дерева. Останнє, як правило, оброблялося за допомогою каменю. Заполірованість і спрацьованість робочого краю знаряддя дозволяють думати, що воно служило інструментом типу скребла при обробці шкур тварин.

В. И. БИБИКОВА

КОСТЯНОЕ ОРУДИЕ ИЗ КИРИЛЛОВСКОЙ ПАЛЕОЛИТИЧЕСКОЙ СТОЯНКИ (Раскопки В. В. Хвойки)

Резюме

В статье «Каменный век Среднего Приднепровья» (Труды XI АС, т. I, 1899) В. В. Хвойка сообщал о находке на Кирилловской палеолитической стоянке нескольких обработанных бивней и костей ног мамонта. Он не дает подробного описания изделий, а прилагаемые им фотографии мелки и нечетки.

Среди этих находок имеется фрагмент бивня, представляющий собой орудие труда.

Оно имело длину около 24 см и было сделано из вершинной части бивня мамонта. На конце фрагмента косым срезом хорошо выделен рабочий край орудия.

Наружная поверхность бивня имеет тонкие насечки-порезы, следы от упора угловых или концевых резцов и ударов тупым предметом. Вся поверхность сильно залощена.

Бивень служил как подкладка-подставка при различного рода ручных работах, затем из него было сделано орудие.

Основываясь на типе лезвийной части орудия и распределении заплитированности, можно предположить, что оно употреблялось как специальное скребло при механической обработке кожи.